

Милена ВРЗИЋ

АРХЕОЛОШКА ИСТРАЖИВАЊА У БОКИ КОТОРСКОЈ КАО ЈЕДИНИ ОДГОВОР НА НЕКА ПОСТАВЉЕНА ПИТАЊА

Кључне ријечи: антички пут, ђурички мајдан, сцене лова, Рисан, Пераст, Илири, Пирусти, Св. Крст, Шурањ, Кртоли, Јунона, Св. Стефан, Царине.

Пишући преглед о културно-историјским споменицима на територији Боке Которске за Конгрес антрополога Југославије који је одржан у Тивту крајем маја 2001. године, уочила сам да не могу говорити о неким значајнијим археолошким локалитетима, а да се не упустим у дуге расправе како бих указала на њихову сложеност. Проблем прецизног хронолошког одређивања једног локалитета настаје када се надуго расправља о одређеној теми и износе опречна мишљења, бројне претпоставке и разна тумачења, а при том се не врше археолошка и друга научна истраживања. Стога је потребно одређени проблем сагледати из више углова и вршити интердисциплинарна истраживања. У овом раду поменућу неколико локалитета о којима се у научној литератури већ дуги низ деценија расправља. Желим да укажем и на бројне претпоставке које су често неутемељене, настале као последица некритичког осврта на некадашња сазнања и одсуства научних истраживања.

Разматрајући питање трасе античког пута у Боки Которској дошла сам до закључка да је и поред постојања многих показатеља, тачно лоцирање мјеста премошћавања пута, за сада, немогуће утврдити. Након истраживања С. Мијушковића и идентификовања римске станице Resinum са данашњим Росама, која се налазила на траси регионалног пута Епидаурум (Цавгат)-Скодра (Скадар),¹ И. Пушић започиње археолошка истраживања у Росама и врши рекогносцирање терена у херцеговској општини.² Он открива трасу античког пута код насеља Вериговац на подручју

¹ С. Мијушковић, *Ново тумачење једног фрагмента из "TABULA PEUTINGERIANA"*, Историјски записи XX/1, 1966, 113-114.

² И. Пушић, *Нови правац римске цесте кроз Боку Которску*, Историјски записи XXXII, 1975/1, 128-129.

Суторине. Пут се пружа обалом, дјелимично урања у море и наставља испод површине до мјеста Њивице, одакле се трајектом премошћава до Роса. На мјесту гдје је траса усијечена у стијену добро се примјећују трагови точкова у паралелним жљебовима, истиче И. Пушић. В. Варга, који је заједно са С. Станковићем вршио хидроархеолошка истраживања увала код Њивица и Роса, сматра да пронађени покретни археолошки материјал свједочи о поморској вези између поменутих мјеста.³ П. Мијовић је изложио другу претпоставку о премошћавању античког пута на релацији Херцег-Нови - Росе. За ту претпоставку наводи откривену касноантичку кулу у Херцег-Новом.⁴ На научном скупу “Грбаљ кроз вјекове” одржаном у Котору 2001. године, Ј. Мартиновић, међутим, изражава сумњу о постојању пута који је код мјеста Њивице усијечен у стијену, сматрајући да се само ради о природној стијени. Сматрам да је та сумња оправдана и поред директних и индиректних показатеља о премошћавању пута, јер су се досадашња истраживања, углавном сводила на опис трасе праћена оскудном техничком документацијом. Одговор на ово питање ће се добити након археолошких сондажних истраживања пута, а потребно је наставити и подморска истраживања код Њивица.

Осим трасирања античког пута на улазу у бококоторски залив потребно је утврдити да ли је поред поморског саобраћаја у Боки постојао истовремено копнени пут и којег ранга је био. Споредни крак пута одвајао би се од оног регионалног Епидаурум-Скодра негдје код ушћа ријеке Суторине, пружао дуж обале до Ризинијума (Рисна), и даље преко Пераста и Котора у грбаљском подручју поново се спајао са поменутом главном трасом.⁵ Уколико је пут постојао у античком периоду дуж залива, то је могао бити само пут локалног значаја који није имао обиљежавања, тј. миљоказе. У римском периоду можда су се користили предримски путеви и стазе,⁶ који су се евентуално на одређеним критичним тачкама обезбјеђивали или обнављали. Поред наведеног идентификовање трасе античког пута око залива биће отежано и због изградње савремених путева преко старих траса, па је потребно, поред археолошких истраживања, проучити картографију и етнографску литературу.

³ V. Varga, *Podmorski arheološk i lokalitet Njivice-rt uvala Ribarice*, Muzejske sveske Zavičajnog muzeja u Herceg-Novom 3, 1998, 29-31.

⁴ П. Мијовић, *Урбани развој Црне Горе у античко доба*, у П. Мијовић, М. Ковачевић, Градови и утврђења у Црној Гори, Београд-Улцињ 1975, 55-58.

⁵ М. Врзић, *Антички њушеви и комуникације на подручју Боке Кошорске са краћим освртом на убикацију Аџрувијума*, научни скуп “ГРБАЉ КРОЗ ВЈЕКО-ВЕ”, Котор октобар 2001. (у штампани).

⁶ О предримској траси пута Risinium-Salthua види М. Паровић, *Поводом нових налаза миљоказа у залеђу Risaiuta (Рисна)*, у Путеви и комуникације у антици, Материјали XVII, Београд 1980, 21-28.

Када се говори о градитељству у Боки, познато је да је за изградњу многих објеката коришћен камен из мајдана у Ђурићима у Каменарима. Каменоресци су наметнули назив мјесту још у средњем вијеку. У научној литератури се наводи да је камен из ђуричког мајдана кориштен, не само за изградњу, већ и за мозаичко украшавање подова у античком периоду.⁷ Логична претпоставка је изведена на основу визуелних опсервација и чињенице о постојању експлоатације камена у средњовјековном периоду.

Хемијска анализа камена и упоређивање узорака са археолошких локалитета са оним из мајдана, међутим, до сада није вршено. По овом питању потребно је обићи мајдан у Каменарима и утврдити да ли постоје трагови о античкој експлоатацији камена и убиљежити друге локалитете на овом подручју. Од посебног значаја би било и утврђивање постојања пристаништа одакле се у антици и касније камен могао даље лако транспортовати.

Научној и широј јавности мјесто Липци је познато по осликаним сценама лова на стијени. М. Гарашанин сматра да се ради о праисторијском локалитету, бронзанодобног периода.⁸ Истог мишљења су П. Мијовић⁹ и И. Пушић,¹⁰ док Ђ. Бошковић сматра да ове цртеже треба приписати култури стећака, тј. средњовјековном периоду.¹¹ На терену он открива урезане крстове за које сматра да су једновремени са поменутиим цртежима и да нису настали касније као одбрана од демона. Што се тиче сухозида испред стијене, мишљења је да по начину градње прије припадају средњем вијеку или је још млађи, а не праисторији како то наводи М. Гарашанин. Нешто касније, потврду својој теорији Ђ. Бошковић налази у цртежима на новооткривеном локалитету Спили у селу Трени код Корче у источној Албанији,¹² док Гарашанин открива праисторијски локалитет код Вишеграда у Босни и Херцеговини. М. Коркути заступа мишљење да се ради о праисторијској умјетности. Цртеже у Лепеницама код Влоре у Албанији одређује у неолитски период и налази паралеле како на истоку тако и на западу Европе.¹³ Сматрам да одговор на питање да ли се у

⁷ Д. и М. Гарашанин, *Црна Гора у доба римског царства*, у Историја Црне Горе - Од најстаријих времена до краја XII вијека, књ. I, Титоград 1967, 247.

⁸ М. Гарашанин, *Црна Гора у праисторијско доба*, у Историја Црне Горе - Од најстаријих времена до краја XII вијека, књ. I, Титоград 1967, 71-74.

⁹ Р. Мијовић, *UM. JETNIČKO BLAGO CRNE GORE*, Београд-Титоград 1980, 57-59.

¹⁰ И. Пушић, *Преисторијски цртежи на стијени у Липцима*, Годишњак IV, Центар за балканолошка истраживања у Сарајеву, 1966, 187-190.

¹¹ Ђ. Бошковић, *О пореклу композиције са представом лова на јелене у Липцима*, Старине Црне Горе II-IV, 1965-66, 13-20.

¹² Ђ. Bošković, *Reflexions sur les peintures cynégetiques du rocher de Spile*, Iliria V/2, 169-171.

¹³ М. Korkuti, *Piktura shkembore e Lepenices*, Iliria 1984/1, 5-13.

Липцима ради о праисторијском (бронзаноodobног и, или неолитског периода ?) или средњовјековном локалитету могу пружити само археолошка ископавања. Неопходно је утврдити и упоредити технике извођења цртежа на свим откривеним локалитетима, као и стилске особености мотива.

У Рисну су у току археолошка истраживања па ће научној и широј јавности бити саопштена најновија открића, али бих се осврнула на питање поријекла настанка потпорних зидова у кориту рјечице Спиле које је поставио пољски археолог Дичек у једном телевизијском прилогу у љето 2003. године. М. Гарашанин у овим зидовима види илиро-грчко грађитељство, остатке бедема предримског града Рисна, које је у доба Аустро-Угарске претпрјело извјесне промјене.¹⁴ С друге стране, Ђ. Бошковић је мишљења да се ради о аустро-угарском потпорном зиду, изнад којег се налази путељак из истог времена. За градњу потпорног зида кориштен је и покоји антички квадер, затечен у близини.¹⁵ Ђ. Бошковић подсјећа да су се у Боки у 19. вијеку градили такви потпорни зидови ради обезбјеђивања пута и пруге. За разрешење овог питања потребна су археолошка истраживања која би пружила одговор на питање о времену настанка потпорног зида у кориту рјечице Спиле у Рисну.

У Перасту се последњих година одвијају бројна истраживања па бих се овом приликом осврнула на нека питања из области археологије и културне прошлости града уопште. Када се ради о поријеклу назива града Пераста доводи се у везу са античким племеном Пируста. А. Јовановић у својој докторској дисертацији о римским некрополама подсјећа нас да је убицирање Пируста у сјеверној Албанији, сјевероисточној Црној Гори и горњим токовима Таре и Лима претпоставио још Џ.А.Еванс.¹⁶ А. Мајер који се бавио питањем поријекла назива Пераста запито се како да Пирусти који нису становали у Боки дају назив мјесту у заливу, а антички писци не помињу град већ само племе.¹⁷...” У земљи Пируста неће битко неко мјесто, осим на граници, назвати пирушким... у сврху разазнавања.” Поставља се питање да ли су Пирусти насељени у предјелу рудар-

¹⁴ М. Гарашанин, *Црна Гора у доба...*, 119; исти, *Moenia Aeacia*, Огаринар XVII/1966, 1967, 27-34.

¹⁵ Ђ. Бошковић, *Osvrt na neke zamke koje očekuju istraživača prilikom identifikovanja konstrukcija predantičkog i antičkog doba*, *Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru*, *Znanstveni kolokvij održan u Zadru od 6.-8. XII 1976*. Zagreb 1980, 15-17.

¹⁶ А. Јовановић, *Римске некрополе на њеријоторији Јужославије*, Београд 1984, 64-68.

¹⁷ А. Mayer, *Studije iz toponomastike rimske provincije Dalmacije*, *Vjesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku*, L-1928. i 1929, 97-99.

ске области код Пљеваља могли имати излаз на море, ако су Доклеати на западу били лоцирани између Ризонита на југу и Пируста на сјеверу, који би то били разлози миграцијама и када се десило? С друге стране изнијела бих једно друго запажање. У Боки постоји низ илирских топонима чије нам значење није познато: Ластва, Столив, можда и Миришта. Да ли наведени топоними као и Пераст представљају илирске географске одреднице будући да се називи у већини случајева понављају, или се пак ради о илирским личним именима,¹⁸ немогуће је децидно одговорити. П. Скок истиче да је назив града Пераста свакако илирски.

У потрази за сазнањима о најстаријој прошлости Пераста свештеник Г. Брајковић започиње теренска истраживања на градском подручју.¹⁹ Иако се не може рећи да су то научна истраживања, њему припада заслуга што је први скренуо пажњу стручњака на низ локалитета у Перасту. Открио је праисторијске пећине Тамницу и Спилу изнад града, и вршио истраживања последње поменуте. На простору између локација Ластвице и Пентара, источно од Пераста према Дражин-врту, пронашао је антички керамички материјал, а у самом граду на локацији “баштина Мазаровића” открио је једну просторију неког већег античког или касноантичког објекта. Са ове локације се временом низ падину спирао археолошки покретни материјал, преко које се касније изградио пут, тако да налаза имамо и испод пута. Сматрам да површински керамички материјал изнад и испод пута не значи да је пут био антички и једновремен са поменутиим објектом изнад, већ је пут трасиран преко падине са затеченим археолошким материјалом. Трасу пута коју Г. Брајковић описује од истока града ка западу, данас је, на жалост, већим дијелом уништена изградњом савремене магистрале. Дионица пута изнад тврђаве св. Крст ипак је очувана и тај пут ни по димензијама (ширини) ни начину градње (ивичњаци и поплочање) не подсећа на антички. Осим тога, траса пута сувише прати објекте 17. вијека. Са друге стране овим не искључујем, као што сам на почетку и поменула, постојање античког пута око боко-которског залива.

Група младих архитеката који су оформили невладину организацију EXPEDITIO врши последњих година архитектонска истраживања у Перасту. Публиковали су драгоцјену публикацију - албум о Перасту и врше архитектонска истраживања тврђаве Св. Крст.²⁰ Према плану А Албер-

¹⁸ М. Гарашанин, *Црна Гора у доба...*, 212.

¹⁹ G. Brajković, *Najstariji slojevi pomorskog naselja Perast*, 12 VJEKOVA BOKELJSKE MORNARICE, Beograd 1972, 51-56.

²⁰ Sandra Kapetanović, Biljana Gligorović, Uroš Vuković, Ljupka Bilenkij, Romina Barišić, Radojka Nožica, i Tatjana Rajić, *TRISTA GODINA SAMOĆE*, EXPEDITIO, Ljetnja škola arhitekture, Perast '97, Beograd 1998.

тија из 1624. године предвиђено је да се тврђава сагради на мјесту цркве св. Крста по којој је и добила име, односно, да буде инкорпорирана у њу.²¹ Данас црква не постоји и нема података што се са њом догодило приликом изградње тврђаве. У раду Г. Брајковића, А. Томића, М. Милошевића и З. Радимира о неким примјерима грађанске и црквене архитектуре у Боки, међутим, наводи се да је црква Св. Крст, која се вјероватно некада налазила у оквиру данашње тврђаве, према сачуваном уломку плетерне орнаментике, прва црква Пераста која вјероватно потиче из 9. вијека!²² Претпостављам да је овај смјели закључак донесен на основу постојања ранороманичке сполије (9-12. вијек), која је уграђена у цркву Св. Ђорђе на истоименом острву код Пераста. Овај податак се преузима и наводи у научној литератури, углавном без икаквог критичког осврта. Све док се не изврше археолошка истраживања тврђаве Св. Крст, о цркви Св. Крста се може говорити само као о објекту који је постојао прије изградње тврђаве - крајем 16. вијека и дао јој име.

Када је у питању тврђава Св. Крст, поменула бих још један рад који се често помиње у литератури, рад Л. Беритића о приобалним утврђењима на Јадрану. У том раду он наводи да је тврђава у Перасту саграђена “на узвисини Кашун, на мјесту гдје је стајала најстарија црквица Св. Крж”.²³ Мишљења сам да је овај податак Беритић преузео из “Перашке хронике” Ј. Баловића, настале крајем 17 вијека.²⁴ У свом дјелу Ј. Баловић пише ... “Пераст лежи на поданку стрмог брда званог Кашун (Cassone), а према тјеснацу Вериге (Catene) и пред њим је залив зван Которски, који се прије звао Рисански (Risaniko), а у старини (Rosanski)”... Уколико се критички осврнемо на овај навод може се прије закључити да је становнике тадашњег Пераста тврђава изгледом подсећала на сандук-кашун који се издвајао од градског подручја, па је цијела падина са тврђавом временом прозвана “Кашун”, а не да је на локацији “Кашун” изграђена тврђава.

²¹ И. Лалошевић, *Фортификациони системи Пераста*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru XLIII-XLVI, 1995-1998, 123-136.

²² G. Brajković, A. Tomić, Miloš Milošević i Z. Radimir, *Neki manje proučavani primjeri građanske i crkvene arhitekture spomeničkog karaktera u kotorskoj opštini*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, XXXV-XXXVI/1987-88, 91-123, 100.

²³ L. Beritić, *Obalna utvrđenja na našoj obali*, Pomorski Zbornik I, povodom 20- godišnjice dana Mornarice i pomorstva Jugoslavije, 1942-1962, Zagreb 10962, 25-6.

²⁴ М. Милошевић (приређ.), *Опис рукописа Јулија Баловића*, у АНАЛИСТИ, ХРОНИЧАРИ и БИОГРАФИ, едиција Књижевност Црне Горе од XII до XIX вијека, 141-216.

У последњем броју часописа “Бока” два рада посвећена градитељском наслеђу Пераста показују да једино научна истраживања могу дати релевантне податке, који се даље могу упоређивати са архивском грађом. Посебно бих се осврнула на рад З. Чубровић која је извршила архитектонска и урбанистичка истраживања града и дошла до низа занимљивих сазнања.²⁵ Та истраживања показала су да је поријекло урбане структуре града знатно старије него што се до сада мислило. З. Чубровић указује на двије аркаде романичких и портал готичких стилских особина на острву Св. Ђорђе, улазни портал ренесансног стила у оквиру зграде Мазаровић, на мјесту цркве Госпе од Кармена уочава старију цркву барокних стилских карактеристика, сматра да је црква св. Марко старија барокна црква инкорпорирана у данашњу из друге пол. 18. вијека. Неки урбанистички елементи упућују да је и црква И. Крститеља имала старију фазу, а у оквиру комплекса “Бронза” она открива портал романичких карактеристика. Други аутор чланка К. Лисавац анализира и детаљно описује више фаза изградње комплекса палате Палате Змајевић,²⁶ у оквиру које се можда налазе, по мишљењу З. Чубровић, најстарији слојеви насеља на подручју Пераста.

Архитектонска и археолошка истраживања цркве Марије од Ријеке у Котору, показала су да наша сазнања о историји града треба померити у касноантички односно рановизантијски период истиче Ј. Мартиновић.²⁷ З. Чубровић сматра на основу архитектонских истраживања Св. Михаила у Котору, да најстаријој градитељској фази цркве припадају остаци цркве која се оквирно може датовати у 6. вијек.²⁸ Овом приликом подсјетила бих и на археолошка истраживања П. Мијовића на Шурању.²⁹ Њему припада заслуга што је открио и научној и широј Јавности презентовао вишеслојни локалитет. Осим тога, П. Мијовић је покушао да претходна истраживања настави, док су се С. Мијушковић, Н. Луковић, И. Стјепчевић и С. Липовац залагали да се истражи и фрањевачки самостан са некрополом како би се на крају извршила цјелокупна презентација овог значајног локалитета на Шурању.³⁰ Но ти покушаји, на жалост, до данас нису уродили плодом.

²⁵ З. Чубровић, *Ка њознавању урбанистичког развоја Пераста*, Бока 23, 2003, 125-140.

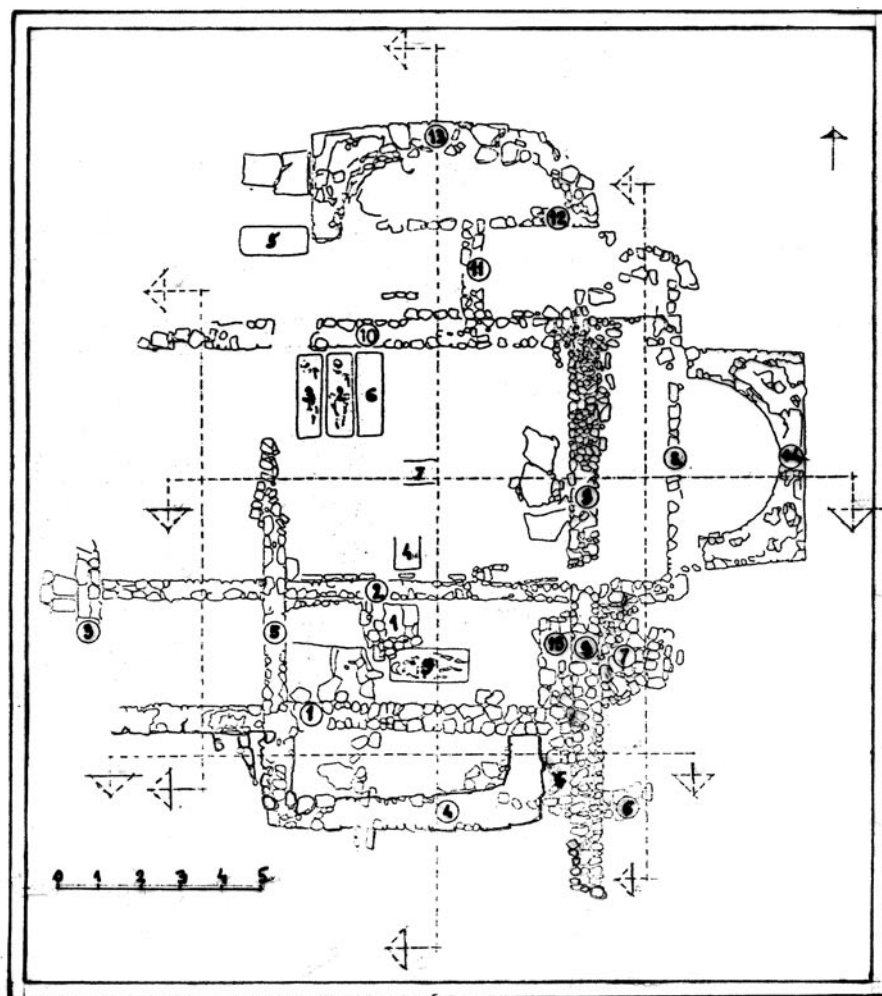
²⁶ К. Лисавац, *Палаћа Змајевић у Перасту*, Бока 23, 2003, 143-160.

²⁷ Ј. Martinović, *Ranohrišćanska krstionica ispod crkve svete Marije od Rijeke u Kotoru*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 29, Split 1990, 21-32.

²⁸ З. Чубровић, *Дјела једне клесарске радионице у кољорској цркви св. Михаила*, Годишњак Поморског музеја у Котору XLI-XLII, 1993-1994, 45-50.

²⁹ П. Мијовић, *Acruvium-Decatera-Кољор у свијетлу нових археолошких оtkрића*, Старинар XIII-XIV/1962-1963, 1965, 27-47.

³⁰ С. Мијушковић, *О остацима једног кољорског историјског сјоменика из XIII вијека*, Бока 8, 1976, 183-212; исти, *Оједном неопротјиво занемареном средњовјековном значајном културно-историјском сјоменику у Кољору*, Бока 18, 1986, 121-132.

План основе комплекса архитектуре на Шурању, према П. Мијовићу

Осим констатације и закључка да су на Шурању неопходна археолошка и архитектонска истраживања, желим да се осврнем на студију П. Мијовића у којој је објавио и резултате археолошких истраживања о овом локалитету. У свом раду он наводи да најстаријој фази архитектонског комплекса припадају зидови објекта непознате намјене који се по начину градње могу повезати са рисанском римском вилом. У оквиру објекта налази осам гробова из истог периода, 3-4. вијек. Нејасно је у каквом односу је гроб 1 са зидом 2, а то је јужни зид средњег брода млађе средњовјековне цркве према мишљењу П. Мијовића. Ако се гроб ослања на цркву, онда је гроб настао након изградње цркве чије би се датовање

помјерило у знатно ранији период. Осим тога, гроб 1, уколико се ради о гробу, очигледно је испретуран па налази у њему нису релевантни. Отуда Аурелијанов бронзани новчић у гробу не може бити поуздан налаз. Према П. Мијовићу средњовјековна црква која је изграђена на мјесту римског објекта наставља традицију култног мјеста, заправо је тробродна базилика са полукружном апсидом изнутра а споља правоугаоном. Сматрам да се прије може закључити да се ради о једнобродној подужној цркви чија је апсида изнутра у облику продуженог полукруга, док је споља неправилно трапезоидна (југо-источно раме апсиде је више увучено од сјеверо-источног). Сјеверни зид сјеверног брода тробродне базилике према П. Мијовићу, мишљења сам да представља млађу преградњу сјеверне апсиде неког другог објекта, али је на основу расположивих података тешко временски определијелити. Може се само констатовати да је постављена под правим углом у односу на јужни римски зид (број 9 према П. Мијовићу). Нагомилано камење код рамена цркве не може се јасно интерпретирати као апсиде на бочним бродовима. Тако дефинисану цркву (тробродну базилику ?) и временски определијелену у период од 7-10. вијека он идентификује са црквом Св. Петра коју извори помињу у 12. вијеку (не помиње се географска одредница) и шурањским бенедиктинским манастиром Св. Петра из 14. вијека. Манастир св. Петра на Шурању који се помиње у изворима може се убицирати на мјесту овог локалитета, али је питање којој фази изградње припада. На основу претходног кратког осврта на интерпретацију и хронолошко опредјељење локалитета на Шурању, жељела бих да укажем на неопходност како ревизионих археолошких тако и архитектонских истраживања како би се архитектонски комплекс на Шурању заједно са фрањевачким комплексом могао ревитализовати и јавности презентовати на начин који то овај споменик културе заслужује.

Археолошки остаци најстаријег објекта на Шурању заједно са познатим налазима античког периода на подручју Котора говорио би у прилог претпоставци П. Мијовића да се ради о значајном античком наслеђу. У 17. вијеку је приликом канонског похода Марина Драга забиљежено да цркву св. Трипуна красе стубови са архиволтама донесени са Превлаке. Сматрам да поменута досадашња истраживања наговјештавају, а нека нова археолошка ископавања би могла да покажу да су поменути архитектонски елементи красили и били дио неке античке грађевине која се налазила на подручју данашњег Котора. Када је писао о историји града Пераста и његовом поријеклу П. Буторац је уочио да су легенде о настанку града настале из тежње да се постанак градова и мјеста помјери што даље у часну старину. Могуће је да је и которским писцима било логично објашњење у складу са тадашњим сазнањима, да су стубови у катедрали

донесени са Превлаке гдје су све до краја 19. вијека били разасути антички и средњовјековни фрагменти камене пластике, јер је сјећање на сопствену стару античку традицију у Котору већ одавно било потиснуто и заборављено.

И. Пушић је забиљежио да су прије 40-так година на локацији Царине у Миловићима у Кртолима пронађени налази који су вјероватно припадали римској некрополи³¹ На основу поменутих налаза и повезивања топонима са античким локалитетом у Рисну, закључила сам, у свом раду о античким путевима на подручју Боке Которске, да се ради о топониму који се може довести у везу са античким периодом. Сматрам, да то мишљење ипак треба преиспитати и видјети да ли се може довести у везу са трговином у средњовјековном периоду. У будућим истраживањима треба узети у обзир и топониме које је С. Накићеновић забиљежио на територији Боке Которске: поред поменутих топонима у Кртолима и Рисну, земљу Царине у с. Убли на подручју Рисна, Цареву ливаду у с. Сутвари у Грбљу, а у херцеговском крају земљу Царева рупа у с. Жлијеби. На подручју Игала биљежи земљу Царевина и шуме Царић у Баошићима.³²

Као што сам раније поменула у тексту може се претпоставити да базе стубова и капители у цркви св. Трипуна припадају неком античком објекту на подручју Котора, и да нису морали бити донесени са Превлаке. На самој Превлаци, цијелом кртољском архипелагу (данас се зове тиватски) и подручју Кртола постоје бројни налази који би говорили о античком наслеђу и културном континуитету. Резултате археолошких истраживања на Превлаци која су у току, објавиће руководиоца истраживања Ђ. Јанковић, док потписник овог рада припрема рад о античком керамичком материјалу који је нађен у припрати цркве св. Михаила на Превлаци, па ћу се овом приликом осврнути на налазе са околног подручја. У фрањевачком самостану на Отоку од Милости налази се жртвена ара посвећена Јунони Луцини, за коју већина аутора претпоставља да је на острво донесена са неког другог мјеста. И. Стјепчевић у својој књизи “Котор и Грбљ”, међутим, износи занимљиву претпоставку да је ара нађена *in situ* и да је цијело острво можда посвећено Јунони.³³ Сматрам да је његова претпоставка прихватљива и да се реминисценција на дедикацију острва Јунони богињи порсфаја очувала и да се манифестује у изради дрвеног кипа Богородице у благословеном стању, који се налази на Ото-

³¹ И. Пушић, *Археолошки локалитети и сјање археолошке науке у Боки Которској*, Бока 1, Херцег-Нови 1969, 7-21.

³² Накићеновић, С. (1913): *БОКА (антиројогеографска сјудуја)*, ЦИД Подгорица 1999, 202, 341, 332, 71, 286, 267 и 302.

³³ I. Stjepčević, *Kotor i Grbalj*, Split 1941, 5.

ку. Дрвена скулптура је настала негде у касно средњовјековном периоду, којој је позније на крилу придодат Исус.

На Отоку је нађен и донаторски натпис посвећен Св. Стефану, који је током археолошких ископавања 1956.-57. године пребачен на Превлаку.³⁴ Обрађујући камену пластику прероманичких стилских одлика Ј. Ковачевић,³⁵ приписује старијој фази цркве у с. Вранићи у Грбљу, територијално најближу мјесту налаза која је посвећена овом свецу. У цркви је нађено још неколико уломака камене пластике истих стилских карактеристика. Приликом обиласка цркве В. Кораћ и З. Чубровић, закључују да је црква рађена у 18. вијеку и да се не уочавају старије фазе у градњи нити су видљиве уграђене сполије, и њен положај не одаје да се на овом мјесту налазила саборна црква средњовјековне жупе Грбаль, како то наводи Ј. Ковачевић. С тога се може закључити да је на самом острву гдје је натпис нађен постојала црква посвећена овом свецу или се можда ради о некој другој локацији гдје је постојала црква чија је посвета током времена забрављена. На постављено питање одговор се може добити само археолошким истраживањима, прије свега цркве Св. Стефана у Грбљу, као и архитектонским истраживањима манастирског комплекса на Отоку.

На основу претходно изложеног, јасно се уочава потреба за бројним, прије свега археолошким истраживањима у Боки Которској, које сам само на неким археолошким локалитетима и проблемима жељела да покажем.

---

³⁴ На предлог Републичког завода за заштиту споменика културе након археолошких истраживања 1956-57. године донаторски натпис Св. Стефана заједно са налазима са тадашњих ископавања, као и фрагментима кеамене пластике које је сакупио и обрадио М. Црногорчевић, требало је да се изложе у музејском објекту на Превлаци. Но изградња тог објекта није реализована до данас.

³⁵ Ј. Ковачевић, *Средњовјековни епиграфски споменици Боке Которске II*, Споменик CV, Одјелење друштвених наука, Београд 1956, 4-6.

Савремени називи градова и мјеста који су споменути у тексту

Milena VRZIC

SUMMARY

The problem of accurate chronological defining of a site arises when there is a long argument about the same topic and contradictory opinions, numerous assumptions and various interpretations are offered, and there is no archeological or other scientific research. This paper deals with several sites which have been discussed in scientific literature for decades.

Besides archeological research aiming to locate the place of ferry transport linking the ancient roads at the entrance to the Boka Kotorska Bay, it is necessary to find out whether except for the sea traffic in the Bay, there was at the same time a road route and what its rank was.

Concerning the construction in the Bay it is necessary to find out whether there are traces of the ancient exploitation of Đurići Quarry in Kamenari.

The place Lipci is known for the rock painting presenting hunting scenes, assigned by M. Garašanin to the period of the Bronze Age, while D. Bošković considers that those drawings should be assigned to the Middle Ages. The aforesaid authors also differ in fixing the period of the support wall in the bed of the river Spila in Risan. Scientific research is to reveal to which periods they belong.

The origin of the name Perast is often associated with the Illyrian tribe Pirusta, though that tribe is considered to have lived in northern Albania and Montenegro. On the other hand there are numerous Illyrian toponyms in the Bay the meaning of which we do not know.

The priest G. Brajkovic discovered besides prehistoric sites, also two ancient ones in the area of Perast. In my opinion the route described by him should be assigned to some later period, not ancient.

Archeological research of the fortress Sv. Krst (Holy Cross) in Perast shall show whether the church, after which the fortress was named, was incorporated into it or destroyed by its building.

The papers by Z. Čubrović and K. Lisavac, dealing with the construction heritage of Perast, published in the latest issue of the magazine "Boka" prove that only scientific research can provide relevant data.

Credit must be given to P. Mijović for the discovery and presentation to the wider public of the multi-layered site in Šuranj. As the research was not completed, and the interpretation and chronological determination of the architectural complex should be revised, it is indispensable to perform both archeological and architectural revising research.

Numerous finds from Kotor indicate ever more the existence of an ancient settlement on the site of the present Kotor, while in the region of Krtoli, including the archipelago, also exist numerous finds signifying ancient heritage. Besides the Roman sacrificial altar, on the island Otok od Milosti an inscription of donation dedicated to St. Stephen was found, assigned by J. Kovačević to an early stage of the church in the village of Vranovići in Grbalj, while V. Korać and Z. Čubrović concluded during a recent visit to the church that it was built in the 18th c.

The toponym Carine with variations appears often in the Bay of Boka Kotorska, so it is necessary to consider them and see whether they are ancient or medieval toponyms and sites.

The foregoing clearly proves the need for a large number of research projects in the Bay of Boka Kotorska, which I have illustrated through only a certain number of archeological sites and problems.